

AGDERSEMINARET
2016

BERIT EIDE JOHNSEN (red.)

På vandring og på flukt

MIGRASJON I HISTORISK PERSPEKTIV

KAPITTEL 6

På jobb i Alicante

Ann Elisabeth Laksfoss Cardozo

Spania er et populært ferieland både for nordmenn og mange andre europeere, og det har dessuten blitt stadig mer vanlig å eie bolig der. Nordmenn forbinder steder som Alicante og Malaga med turisme og pensjonisttilværelse, og mange kjenner noen som oppholder seg der. Antallet nordmenn som bor i Spania deler av eller hele året, er riktignok svært usikkert, men i 2013 kunne det dreie seg om ca. 50 000 personer (intervju med konsulen i Benidorm, Jan Arild Nilsen). Norske mediaoppslag og flere forskningsartikler har også bidratt til å forsterke en forenklet fremstilling av hvem nordmenn i Spania er og hvordan de lever. Dette gjør at nordmenn i Spania ofte ikke blir ansett som migranter.

Norske forskere har i liten grad påpekt at denne type flytting er en del av et større fenomen, der mange tusen pensjonister sesongmigrerer til varmere klima om vinteren. Tradisjonen med å sesongmigrere er ikke unikt for Europa. For eksempel har nordamerikanske såkalte *snowbirds* sesongmigrert fra Nordstatene til Florida og Arizona siden 1950-årene (Longino mfl. 1991). Denne artikkelen handler om at både pensjonister og migranter i andre aldersgrupper flytter fra Nord-Europa til Spania for å bo der.

Siden 1969 har norske forskere publisert arbeider om nordmenn i Spania, særlig i form av artikler og masteroppgaver i sosiologi og antropologi. I de sistnevnte har metoden oftest vært deltakende observasjon og kvalitative intervjuer med et begrenset antall norske informanter, analysert som lukkede miljøer på et gitt tidspunkt. Flere diskuterer hva det betyr å være norsk i Spania (Bjørklund 2010; Blindheim 2009; Foss 2002; Fragell 1995; Henriksen 2008; Kristensen 2005; Løbach 2007; Martinsen 2007).

Mitt utgangspunkt har vært å kontekstualisere fenomenet historisk, og jeg har analysert migrasjonsprosesser i et område preget av stor grad av mobilitet. Det har medført utfordringer i forbindelse med tilgang på

skriftlige kilder, og er en av grunnene til at jeg har gjennomført intervjuer (Cardozo under arbeid).

Både turisme og sesongmigrasjon til Alicante har imidlertid også medført arbeidsmigrasjon. Men dette har i stor grad blitt underkommunisert.¹ En geograf skriver for eksempel at: «Very few Norwegians are economically active in Spain» (Myklebost, 1989). Miljøet han presenterer, var dominert av pensjonister, sjømenn og oljearbeidere som jobbet i Nordsjøen og bodde i Alicante i sine friperioder (1989: 210). Siden Myklebosts artikkel handler om pensjonistmigrasjon, forblir det uklart hvem som egentlig tilbyr norskspråklige helsetjenester til pensjonistene. Tre andre forskere hevder om nordmenn i Malagaprovinsen at: «I kontrast til den stedlige, etniske, spanske befolkning, utgjør innvandrerne med få unntak en arbeidsfri klasse, som har livsstil og forbruk som er påfallende og særegent for dem» (Danielsen, Moen og Helset, 2004: 52).

I denne artikkelen undersøker jeg hva nordmenn jobber med i Alicante, og om de norske migrantene og den norske velferdsstaten har skapt arbeidsplasser for andre der. Den bygger på den delen av min kommende avhandling som omhandler transnasjonal økonomi (Cardozo, under arbeid, kapittel syv).

Fokus i artikkelen er arbeidsaspektet av norsk migrasjon til Alicante i et samtidshistorisk perspektiv. Selv om hovedmengden av nordmenn i Spania er pensjonister, som «nyter sitt otium» under solen, så finnes det også norskspråklige fysioterapeuter, leger, frisører og massører, for å nevne noen. Betalingsdyktige pensjonister ønsker nemlig tjenester på norsk, noe som igjen har ført til fremveksten av etniske nisjer innenfor helse og velvære.

Blant pensjonistene som bor i Alicante om vinteren, oppgis ofte klima og livskvalitet som grunner til valg av sted. Men tryggheten det medfører å ha rik tilgang på tjenester på norsk er også viktig, særlig for de som nærmer seg 80 år. Norsk infrastruktur som klubber og sjømannskirke, helseinstitusjoner, tilgang på direktefly og norske tv-kanaler er altså en annen viktig grunn til at de velger å bosette seg i de samme områdene som mange andre nordmenn.

De fleste som sesongpendler mellom Norge og Spania, oppfatter seg selv mer som gjester enn turister eller migranter, og pleier ikke å melde utflytting. Likevel er flere tusen nordmenn registrert som bosatte i Spania. De fleste i denne statistikken,

1 Vilhelm Aubert, *Det skjulte samfunn*, rev. utg. (Oslo: Pax, 1969), 131. Med referanse til utlendinger i «Middelhavs-Spania» observerte Aubert at «emigrantturistene» ofte ble «økonomisk aktive [...] hvor de oppholder seg».

som altså ikke inkluderer uregistrerte sesongpendlere, er ikke pensjonister. Det vil si at de er yngre enn 65 år (INE.es). Disse nordmennene må finansiere sitt opphold i Spania, vanligvis ved å finne en jobb eller skape seg en arbeidsplass, noe som fører til kreativitet og utvikling av nye arbeidsplasser.

Her har jeg valgt å bruke et transnasjonalt historisk perspektiv. I hovedsak har begrepet *transnasjonal* vært mest brukt av antropologer og sosiologer, selv om noen historikere også bruker det (Glick Schiller mfl., 1992). Sosiologen Thomas Faist forklarer at det transnasjonale perspektivet i migrasjonsstudier fører til at migrasjon studeres som en prosess. Migrasjon påvirker de sosiale nettverkene og får altså konsekvenser både for dem som migrerer, men også for dem som ikke migrerer, altså migrantenes nettverk både i opphavs- og destinasjonsland. I stedet for å studere migrasjon som om det bestod av en reise fra et land til et annet, analyseres heller prosessen over tid (Thomas Faist mfl. 2013:1) Jeg mener altså at migrasjon består av prosesser som er mer komplekse enn en reise fra et opphavsland (A) til et mottakerland (B). Med økt globalisering har migrasjonskompleksiteten økt, og det er vanlig å flytte mellom flere land. Noen bor en periode i et land og deretter en periode i et annet land (videremigrasjon). Andre flytter tilbake til fødelandet (returnmigrasjon). Uansett hvilket land en person bor i, kan hun/han ha transnasjonale bånd og forbindelser til personer i et annet land. Ofte er de sterkeste båndene mellom familiemedlemmer som bor i forskjellige land.

Jeg vil hevde at migrasjonen fra Norge til Alicante består av flere ulike og overlappende former for turisme og migrasjon. Den er i mange tilfeller sirkulær, både på kort og lang sikt. På kort sikt er den det ved at de fleste sesongmigrerer fra Norge til Alicante og tilbake til Norge igjen. På lang sikt er den det ved at de fleste som bor i Spania, til slutt likevel flytter tilbake til Norge. Dette gjelder selvsagt ikke alle. Noen har flyttet fra Norge til Spania en gang. Atter andre har flyttet flere ganger frem og tilbake. Transnasjonale bånd og prosesser blant nordmenn i Alicante er altså hovedtematikken i min avhandling. Med det mener jeg kontakt over landegrensene, for eksempel kontakt mellom familiemedlemmer, der noen har flyttet til Alicante, mens andre har blitt boende i Norge. Det har ført til kontakt mellom individer som har levd deler av livet i Norge og i Spania, og med nordmenn som bodde fast enten i Norge eller i Spania, samt mellom spansk-norske institusjoner og organisasjoner i Alicante og norske myndigheter, organisasjoner og institusjoner. Det fører til sosial, økonomisk og kulturell utvikling og impulser fra ulike miljøer.

Transnasjonale bånd skapes også når en organisasjon flytter ut deler av virksomheten til et annet land. Sjømannsmisjonen er et eksempel på en slik transnasjonal organisasjon. Transnasjonale arbeidsplasser kan for eksempel være at en prest blir sendt fra Norge til Alicante for å arbeide der. Prestens arbeid foregår i norske miljøer på norsk, og stasjonene i Alicante er transnasjonale kulturelle institusjoner. Samtidig vil hun/han også drive med internasjonalt samarbeid med andre innvandrermenigheter, med den katolske kirken i Spania og med spanske myndigheter. Transnasjonale prosesser skjer ofte mellom organisasjoner og institusjoner, altså på et mellomnivå (meso), der enkeltpersoner (mikro) kommer sammen og jobber for spesielle mål gjennom organisering.

I denne artikkelen fokuserer jeg på mikro- og mesonivå (mellomnivå). Helt konkret betyr det at jeg har studert individer og deres historier, og hvordan de har dannet organisasjoner og institusjoner for å bedre egne kår. I tillegg til sesongmigrantene, som pendlet til Alicante hver høst og returnerte til Norge hver vår, bodde en mindre gruppe nordmenn i alle aldre fast der. For denne artikkelen er informantintervjuene det mest relevante, selv om jeg også peker på hvordan faktorer på makronivå har påvirket migrasjonen. Da tenker jeg spesielt på hvordan europeisk integrasjon innen EU/EØS har medført fri bevegelse over landegrensene. I forbindelse med EU har eksportabilitet, altså det å kunne ta med seg velferdsgoder (som pensjon) og tilgang på helsetjenester over landegrensene fra et land til et annet, vært viktig.

Arbeidsmigrasjonen utviklet seg parallelt med at norsk turisme til Spania økte fra 1960-årene. Det førte igjen til en utvidelse til en raskt voksende feriehussektor og pensjonistmigrasjon. Det utviklet seg snart skreddersydde tilbud på flere språk rettet mot kjøpekraftige individer fra spesifikke nasjonaliteter. De fleste arbeidsplassene befant seg innen turisme, eiendomsformidling og helsetjenester. Hovedgrunnen til sistnevnte var at de nordeuropeiske pensjonister sjelden snakket spansk. Derfor foretrakk de, naturlig nok, helsetjenester på egne språk. Norske sykepleiere, leger og tannleger flyttet til Alicante. Mange startet egne firmaer, både fordi det dreide seg om et nordisk marked, men også fordi konkurransen om stillinger i Spania var stor.

Gjennom intervjuer av nærmere 80 informanter og andre kilder fremkommer det at nordmenn har jobbet i Alicante fra tidlig i 1960-årene og til i dag i en rekke ulike yrker og virksomheter. Jeg har delt tiden fra 1965 til 2014 inn i tre perioder. Den første er en pionertid, der turisme og eiendomssalg var

viktigst. Det begynte forsiktig i 1965, og økte kraftig på midten av 1980-tallet til 1989. I den andre perioden, fra 1989 til 1995, var det færre nordmenn i Spania. Fallet sammenfalt med lavkonjunktur i norsk økonomi og bankkrise (Grytten og Hunnes 2016: 227–242). Det medførte at yngre nordmenn i Alicante flyttet tilbake til Norge, siden etterspørselen etter varer og tjenester i de norske miljøene sank. Norske eiendomsformidlere i Alicante fant seg andre salgsjobber, jobber i spanske bedrifter, eller underviste i spansk. Til- og fraflyttingen varierte gjennom de omtrent 50 årene jeg har forsket på, og situasjonen var derfor ikke slik enkelte informanter hevdet, at antall nordmenn hadde en kontinuerlig vekstkurve fra 1965 til 2014.

Den tredje perioden dekker tiden fra 1996 til 2013. Da økte antall nordmenn som oppholdt seg i Alicante. Materiell velstand og mer eiendomssalg karakteriserte norsk migrasjon til Alicante. Fra 2014 stanset veksten i eiendomssalg, og antall yngre nordmenn i Alicante sank. Dette var konsekvensen av en ny nedtur i norsk økonomi, hovedsakelig relatert til svingninger i oljeprisene. Oljeprisene fikk altså følger for norsk bosetning i Alicante. De høye prisene fra 1999 til 2013 førte til økning, mens oljeprisfallet førte til færre registrerte nordmenn i Alicante. Konjunktorene i norsk økonomi var antagelig mer avgjørende for antall yngre nordmenn i Alicante enn hendelser i spansk økonomi, som den spanske bolig- og finanskrisen fra 2007. For pensjonerte nordmenn som allerede eide bolig i Alicante, påvirket økonomiske konjunkturer bare i liten grad deres sesongmigrasjon. For dem var det viktigere med billig og direkte transport. Siden høykonjunktoren i norsk økonomi fra 1999 førte til flere pensjonister med bolig i Spania, begynte Norwegian Air Shuttle å tilby direkteflyvninger fra mange norske byer til Alicante fra 2003. Det forenklet sesongmigrasjon dit.

Mangesysleri innenfor turisme, eiendom og helse

Det som karakteriserte mange arbeidsmigranter i Alicante, inkludert de norske, var at de drev med flere økonomiske virksomheter samtidig. Dette er vanlig for migranter og kan kalles mangesysleri. Det var stor konkurranse, og mange prøvde seg på noe de ikke hadde erfaring eller kunnskap om fra før, særlig innen eiendom (salg, leie, oppussing, vaktmestertjenester og renhold, oversettelse), arrangement (utflukter, bussturer, fester, konserter) og helse og velvære. Arbeidsmigrantene manglet ofte språkkompetanse og kontakter i

lokalmiljøet. Det førte til at de kunne bli lurt til å overta en bedrift som gikk dårlig. Det typiske var at noen kjøpte en bar eller et hotell, og året etter solgte de bedriften videre til noen som nettopp hadde ankommet med samme drømmen om å være egen sjef. For en del ble det for dyrt og arbeidskrevende i forhold til forventningene om hvordan tilværelsen i Spania skulle bli. En informant forklarte at det var vanskelig å drive egen bedrift med mindre en jobbet lange økter. Han hadde observert tilfeller der enkelte mente de både kunne starte egen bedrift og være «på ferie» samtidig (intervju med Karl Johan Lien Warpe).

I spanske bedrifter var det lange arbeidsdager og en konservativ hierarkisk arbeidskultur. Offentlig spansk sektor var i praksis lukket for norske migranter siden de færreste kunne godt nok spansk, og enda færre kunne valensiansk, som etter grunnloven av 1978 og regionsautonomiavtalen i 1982 om flerspråklighet førte til at valensiansk ble administrasjonsspråk i kommunene rundt Benidorm (*Ley Orgánica 5/82*). For det andre hadde norske migranter ofte ikke utdanning eller yrkeserfaring som ble anerkjent i Spania. Offentlige eksamener, *concursos*, som førte frem til faste offentlige stillinger, holdt høye krav til kunnskap om spanske samfunnsforhold.

Helsesektoren var et viktig arbeidsmarked i alle periodene. Antall private sykehus, legesentra og begravellesbyråer økte raskt blant annet i Alicante, på grunn av turister og nordeuropeiske pensjonistmigranter. Da Norge ble med i EØS i 1994, kunne norske og andre europeiske sykepleiere, leger og fysioterapeuter endelig også arbeide lovlig i Spania. Da måtte Spania åpne opp arbeidsmarkedet for å innfri kravet om fri flyt av arbeidskraft.

Noen av migrantene som var godt over pensjonsalderen, fortsatte å arbeide. Noen gjorde det fordi de trivdes i jobben, mens andre hadde økonomiske motiver. Enkelte hadde et svakt pensjonsgrunnlag fordi deres yrkeskarriere hadde bestått av uformelle kontrakter, egne bedrifter og manglende pensjensparing. Det var en utfordring for spanske myndigheter at svart arbeid uten kontrakter og innbetaling av skatter var vanlig i etniske markeder blant innvandrere. De som unnlot å betale skatt, fikk kanskje litt mer utbetalt umiddelbart, men opparbeidet seg ikke rettigheter som arbeidsledighetstrygd og pensjon.

Mange nordeuropeiske pensjonister med pensjoner fra sine opphavsland var likevel økonomisk aktive i Alicante, gjerne gjennom uformelle arbeidsforhold som vaktmestere, tilsynsfolk, sjåfører og frivillige i klubber og menigheter. Selv om disse jobbene vanligvis ikke ga særlig høy lønn, kunne de inkludere

tilgang til goder som overnatting, mat, betaling av utgifter og lokal prestisje. De fleste gjorde det fordi det var meningsfylt, mens enkelte nok trengte å spe på en lav pensjon.

Pionertiden: turisme, helse og eiendom (1965–1988)

Slik mange migranter blir utestengt fra deler av arbeidslivet grunnet språkmangler, lite anerkjent kompetanse og mangel på nettverk, opplevde også nordmenn at det var komplisert å finne jobb i Spania. En grunn var at arbeidsledigheten var høy i Spania i 1970-årene, som en konsekvens av oljekrisen, høye oljepriser og returen av tusenvis av arbeidsledige emigranter som tidligere hadde jobbet i Nord-Europa.

Turismen førte nordmenn til Spania i 1960-årene. De som ønsket å jobbe der, ble først guider, reiseledere, oversettere, tolker og lærere på språkkurs. Dette var jobber der nordmenn hadde konkurransefortrinn på grunn av språket og kulturen. De fleste lærte seg godt spansk og ble såkalte *mellomledd*, det vil si de som formidlet informasjon. I turistbransjen var lønningene ofte lave og stillingene midlertidige. Det dreide seg hovedsakelig om sesongarbeid, noe som igjen medførte at mange trengte flere jobber gjennom året. Mange prøvde seg derfor på forskjellige typer salg. For myndighetene var likevel nordeuropeiske migranter «foretrukne innvandrere». De ble behandlet skånsomt, nettopp fordi de jobbet innenfor turismen, som var blitt Spanias nøkkelindustri (Tusell 2007: 632–633; Fernandez Fúster 1991: 836). Enkelte norske migranter hadde verken oppholds- eller arbeidstillatelse 15–20 år etter at de hadde flyttet dit. Dette fremgår både av kilder fra Solgårdens arkiv og dokumenter fra konsulatet i Benidorm.

Turismen fra Norge til Benidorm var allerede i 1960-årene delt inn i høy- og lavsesong. Ungdommer og familier dro til Benidorm om sommeren for sol, sand og hav, billig mat og alkohol. Befolkningen økte med flere hundre tusen i høysesongen (Mazón og Huete, 2005: 119). Da var nattelivet ifølge mine informanter særlig intenst. Fra oktober roet nattelivet seg. Da inntok pensjonistene og helseturistene Benidorm. At den tidligere stupemesteren Sam Melberg tilbød behandlinger for nordmenn som sesongpendlet til Benidorm allerede i 1965, gir indikasjoner på at sesongpendling ikke var uvanlig. Melberg holdt til på det svenskdrivne hotellet *Tre Kronor* nær stranden, men bodde selv i et hus han hadde kjøpt av nordmannen Jon Rokk i nabokommunen Villajoyosa.

Jon Rokk var en av pionerene som flyttet tidlig til Spania. Han solgte forsikringer i Norge, og fortsatte med det gjennom en sekretær og svigerdatteren i Oslo, samtidig som han etablerte seg som eiendomsselger i Alicante. Rokk var en typisk mangesysler, som solgte tomter, hus, drev en bar og ledet en nordisk forening (Johansson 1965: 2). Rokk mente at hans største fortrinn var lokal kunnskap og tilhørighet, og han ble utnevnt til «maurisk konge» i 1965 under festspillene i Villajoyosa. I 2013 var hans grav den eneste liggende graven blant nordmenn på den kommunale gravplassen i Villajoyosa. De fleste andre nord-europeere som ble gravlagt i Spania, valgte enklere løsninger.

De som arbeidet i turistindustrien, holdt til i Benidorm. Noen fikk sesongarbeid som guider og reiseledere for Braathens SAFE, Saga Tours og Stjernereiser. De kunne tjene ekstra på utflukter til palmeparken i Elche og middelalderbyen Guadalest. Andre nordmenn skapte egne «norske attraksjoner», som turer til Solgården, Minnekirken i Villajoyosa og hjem til maleren Pedro Delso, som var gift med den norske sykepleieren Signe. Hun kom til området fordi hun arbeidet ved Solgården, og senere viste hun turister rundt på familiens eiendom og solgte mannens kunst (intervju med Signe Delso). I 1970-årene var turismen viktig for sysselsettingen av unge nordmenn i Benidorm.

Et annet eksempel på transnasjonalt økonomisk samarbeid relatert til turisme var båtfabrikken Dracomar i El Campello. Fritidsbåtfabrikken ble åpnet etter at Jens Grüner-Hegge, som hadde bakgrunn i shipping, flyttet til Alicante. Spanske myndigheter krevde dokumentasjon på inntekt for å utstede oppholdstillatelse, og Grüner-Hegge dro til Norge for å skaffe investeringskapital. Kåre Drangsholt tente på ideen med å produsere fritidsbåter i Spania. Grüner-Hegge planla å selge båter til spanjoler og nordeuropeere i Spania, men eksporterte senere også båter til andre land som Norge. Samarbeidet mellom Drangsholt og Grüner-Hegge førte til at Dracomar fra 1972 laget båter på lisens fra fabrikken i Flekkefjord.

JKGH: – Jeg bygde norske båter på lisens fra Draco, Windy, Scan og så videre. Hadde 52 spanske arbeidere etter hvert. Ganske stor fabrikk.

AELC: – Var den i Alicante?

JKGH: – Nei i El Campello. Stor fabrikk, jeg tror den var 6000 kvadratmeter. [...] De sang mens de arbeidet, det ble min gamle far så imponert over da han kom ned. [...] så hadde vi store julefester med utdeling av skinker og alle drakk kongepjoltere så de var helt bevisstløse. [...] Jeg gikk jo i vannet da når jeg skulle bestille ting. For det var

sånn one-man-show da. Det var jo helt vilt. [...]. Så jeg bygget fabrikken uten egentlig å vite hva jeg skulle bruke den til. Jo, jeg hadde laget et *sinopsis* på båter da.² Og sku' lage på lisens. Og det ble veldig vellykket. Vi laget tusenvis av båter som vi eksporterte og fikk da *desgravación fiscal*, altså en bonus fra staten, fordi det var cash, valuta til staten. Da eksporterte vi til Norge, til Sverige til England. Og det var jo fantastisk interessant – men et jævla slit. (Intervju med Jens K Grüner-Hegge.)

Båtproduksjonen gav muligheter for finansiering gjennom offentlige, spanske banker og eksportstøtte (gjennom skattefritak) i tiden frem til 1986, da Spania ble medlem av EU. Da forsvant konkurransefordelene i og med det indre markedet. Dette var et av flere eksempler som viser at markedsfordelene i Spania endret seg som følge av økonomiske konjunkturer og europeisk integrasjon. Før medlemskapet i EU fantes et beskyttet indre marked. Da det forsvant, gikk en del bedrifter konkurs.

En av de tidligste norske transnasjonale helseinstitusjonene i Alicante var Solgården. Bestyrer og direktør arbeidet i Alicante, mens styret satt i Norge. Det var feriesenter for norske psykisk utviklingshemmede, men «helsesvake eldre» ble snart en enda viktigere kundegruppe. Solgården ble en viktig arbeidsplass for de ca. 20 spanjolene som arbeidet der. Norske bedrifter skapte altså også arbeidsplasser for spanjoler og andre, selv om mange norske bedrifter foretrakk å ansette nordmenn av språklige og kulturelle grunner.

I perioden før 1982 var det få yngre nordmenn som emigrerte til Alicante, men de som gjorde det, søkte arbeid innenfor turisme og eiendom. Samarbeid mellom norske og spanske entreprenører, husbyggere og selgere var fundamentalt for norske eiendomsaktører, som trengte lokal kompetanse og kjennskap til regelverk og byråkrati. Norske innflyttere behersket ikke det formelle språket og manglet kontakter blant offentlige og private eliter. Det var en av grunnene til at Francisco Malonda fikk en nøkkelrolle sammen med Smithbrødrene og John Warpe. Malonda, som i dag driver godterifabrikk med 500 ansatte i Oliva, drev tidligere med appelsineksport (intervju med Francisco Malonda). Det gjorde at Malonda kunne flere språk, og dessuten eide han jordeiendommer. Da feriehusboomen startet, begynte Malonda med eiendom og feriehus til nordeuropeere. Først bygget han ut appelsingården *Finca el Romeral* utenfor Alfaz, der appelsintrærne ble byttet ut med *bungalows*, og

2 Grüner-Hegge bruker et spansk ord som her betyr plan/skisse, for å søke om støtte fra en offentlig spansk bank.

Warpe og Smith-brødrene solgte hus til nordmenn. Så ble byggefeltet *Foya Blanca*, som også hadde vært gård, bygget ut. Malonda og Warpe drev også et reisebyrå kalt *Viajes Florida* sammen, like ved det norske konsulatet i Benidorm.

Eiendomsformidling førte til ringvirkninger. For eksempel økte behovet for oversettelser. Merete Ihlen, som kom til Alfaz i 1968 med sin mor, arbeidet først for *notarius publicus* i Benidorm, der hun oversatte kjøpekontrakter til norske kjøpere (intervju med Merete Ihlen). Hun solgte også hus på boligfeltet *Colonia Escandinava* i Alfaz, hvor det har bodd nordmenn siden midten av 1970-årene. Senere opprettet hun et eget eiendomsselskap der to av de viktigste innvandregruppene i Alfaz del Pi, nemlig nederlendere og nordmenn, utgjorde kundegrunnlaget. Eiendomsselskapet drev ikke bare med salg, men organiserte også oppussing og vedlikehold, vaktmestertjenester og utleie (intervju med Merete Ihlen).

Mens noen solgte eiendom gjennom hele perioden, ble eiendomssalg en mellomstasjon for kokken Erick Berghof. Kort tid etter å ha kjøpt flere rekkehus i *Calle de Noruega* (norgesgaten), reinvesterte han i en stor restaurant *El Vikingo*, med bar og eget svømmebasseng (Kvaale 1968: 30; Horrocks, 1984). På samme måte som blant utvandrede nordmenn i USA var bruken av vikingnavn på bedrifter populært. Det etniske markedet var det viktigste kundegrunnlaget, og de første årene ble det feiret 17. mai rundt svømmebassenget. Men nettopp sesongvariasjon gjorde også slike bedrifter sårbare. Konkurransen fra andre restauranter var hard, og beliggenheten i utkanten av en liten by gjorde at få kom tilfeldig innom. Baren holdt åpent i flere år etter at restauranten stengte, med støtte av stamgjester og basert på etnisk lojalitet, for eksempel ved at Den norske klubben (DnkCB) i flere år leide klubblokaler i overetasjen.

Fra midten av 1970-årene finansierte også den norske velferdsstaten flere stillinger i Alicante, ved å betale lønn til både prest, lærere og konsulere der. Hovedsakelig ble stillingene besatt av nordmenn. Diakonhjemmet ansatte også en psykiatrisk sykepleier som drev hjelpearbeid blant norske pensjonister (*Aftenposten* 06.12.1973:11). Dermed økte arbeidsmigrasjonen fra Norge til Alicante. Både i 1986 og i 2013 var for eksempel alle lærerne norske på Den norske skole Costa Blanca (DnsCB), med unntak av en spansk lærer (intervju med María Pilar de la Cuesta Morán). Uten norsk finansiering hadde stillingene antagelig ikke eksistert.

Nedgang og omstilling (1988-1995)

Nedgangen i perioden 1988–1995 hadde først og fremst å gjøre med internasjonale forhold, som oljeprisen, devaluering av den norske kronen, økende norsk arbeidsledighet (6 prosent), høy gjeld og boliglånsrenter (14–16 prosent) fulgt av boligkrakk og bankkrise. Da oljeprisen sank til 10 dollar fatet i 1986, fikk ikke oljearbeiderne lenger gratis hjemreise mellom jobb og bosted. Det førte igjen til at oljefamilier flyttet tilbake til Norge. Det fikk store konsekvenser for norske bedrifter og institusjoner i Alicante. Den norske skolen måtte si opp lærere på grunn av elevmangel, og norske arbeidsmigranter med eiendom som næringsvei måtte finne et annet levebrød. Den norske klubben ansatte enkelte medlemmer som sekretærer/kafévertter i delstillinger, som en form for etnisk solidaritet. En migrant startet slankestudio, og sønnen solgte mobiltelefoner i stedet for å selge eiendom (Lund 1990; Intervju med Erik Svanberg).

Den norske gjeldskrisen førte til at flere tusen norske familier mistet hjemmene sine, og noen mistet også huset i Spania til banker. Det førte til at noen flyttet til Norge, mens andre fikk muligheter til å kjøpe eiendommer i Spania. Norsk Revmatikerforbund kjøpte for eksempel det som senere ble ReumaSol på tvangsauksjon, gjennom en norsk bank med filial i Luxemburg.

Mer helse og eiendom - vekst (1996-2013)

I den tredje perioden, som begynte i 1996, var det igjen vekst i eiendoms- og helsesektoren i Alicante som var innrettet på det norske markedet. Mens det før 1986 hadde vært vanskelig å få autorisasjon som lege med utenlandsk utdannelse, ble det lettere etter 1986, siden Spania også måtte følge fri flyt-politikken. Det var annerledes for de første norske legene i Alicante som etablerte seg i 1980-årene, og hadde strevd for å få legekonsesjon. For norsk helsepersonell ble det enda lettere å jobbe i EU-land etter 1994 da Norge ble med i EØS.

Fra tusenårsskiftet ble den norske velferdsstatens tilstedeværelse i Alicante enda mer omfattende. Helseboomen handlet mest om fokus på eldreomsorg. Det såkalte *eldreløftet* var basert på en idé fra FrP og Høyre om individenes rett til valg i eldreomsorgen. En del norske politikere mente at det burde etableres tilbud om eldreomsorg i utlandet. Fordelene for staten var å spare penger ved å

flytte ut dyre arbeidsplasser, og så betalte arbeidskraften i lokale spanske lønninger, og samtidig økte de eldres valgfrihet. I denne sammenhengen var utlandet nesten ensbetydende med Spania. Denne politikken førte til at den statlige Husbanken gav lån til bygging av sykehjem i Spania (Husbanken, 2005).

To sykepleiere startet det første norske sykehjemmet, *Finca el Romeral* for Sagenehjemmet, før de ble helsegründere og dannet sitt eget feriesykehjem (Parkhjemmene) og hjemmesykepleiefirma *Costa Blanca Nursing* («Annerledes ferie for eldre» 2008). På helseinstitusjonene *Centro Asistencial Noruego* (CAN), *Finca el Romeral*, *Fundación Betanien* og *Vistamar* jobbet det norsk-språklige hjelpe- og sykepleiere. Det førte til at arbeidsmigrasjon fra Norge til Alicante innen eldreomsorg også økte. Noen av dem som arbeidet der, var norsk-chilenerne og norsk-spanjoler som tidligere hadde innvandret til Norge og så flyttet videre (intervju med Francisco Fraga og Pablo Sbertoli). De utkonkurrerte lokale søkere, siden de allerede snakket både norsk og spansk.

Fra 2005 økte den norske velferdsstaten sin tilstedeværelse gjennom transnasjonale diakonstillinger til Sjømannskirken for å hjelpe norske barn og norsk ungdom, spesielt i Alicante, etter at en NRK-dokumentar hadde belyst barnevernsproblematikk og rusmisbruk (NRK 1, «Skal vi hjem snart, mamma», 2004). Fra 2005 til 2012 fantes det i tillegg et norsk NAV-kontor i Alicante, som i hovedsak skulle avdekke trygdesvindler. Det ble imidlertid lagt ned i 2012 på grunn av høye kostnader og manglende resultater.

For den norsk-iranske fysioterapeuten Nazaneen Heydar ble norske pensjonister i Albir kundegrunnelaget for flere klinikker. Fysioterapeuter var en viktig gruppe helsearbeidere, siden pasienter fikk refundert utgifter til fysioterapi i Europa med rekvisisjon fra lege i Norge. Ved *Costa Blanca Physiotherapy* var både kundene og de ansatte 95 prosent norskspråklige (intervju med Nazaneen Heydar).

Den eneste norske frivilligsentralen utenfor landets grenser åpnet i Alfaz del Pi i 2009. Med egen post på det norske statsbudsjettet og gratis lokaler fra Alfaz kommune er den et godt eksempel på en transnasjonal velferdstjeneste. Lederen er spansk-norske Teresa Zuriaga Hundseth fra Valencia (intervju med Teresa Zuriaga Hundseth). De frivillige er hovedsakelig nordmenn som hjelper nordmenn lokalt. Og de som trenger hjelp, er som regel norske pensjonister. Noen nordmenn hjelper også andre trengende, som barnehjemsbarn i Altea, søramerikanske innvandrere i Callosa, funksjonshemmede i Villajoyosa og dyr. Det frivillige arbeidet gav mening og lokal tilhørighet. For Zuriaga Hundseth var likevel den transnasjonale

livsstilen, som de fleste frivillige førte, en utfordring for virksomheten. Mens nordmenn som bodde alene, eller på sykehjem i Alicante, trengte besøk hele året, var de fleste frivillige bare til stede i vinterhalvåret.

Et annet kjernemarked for en del norske migranter i Spania gjennom hele undersøkelsestiden var spanskundervisning for nyankomne, særlig pensjonister med mye fritid. Både nordmenn og spanjoler, frilansere, organisasjoner og bedrifter drev med språkundervisning, oversettelse og tolking. På grunn av spansk arbeidsledighet etter finanskrisen 2007–2008 ble norskkompetanse enda mer interessant, både for dem som ønsket jobb i Alicante, og for dem som søkte jobber i Norge. Nordic House i Alfaz del Pi har siden 2012 rekruttert spanske ingeniører og sykepleiere til intensive norsk språk- og kulturkurs, der målet var jobb i Norge. Siri Lund, som driver Nordic House, er enda en mangesysler med erfaring som timesharestelger, turistsjef, skribent i *Skandinavisk Journal* og lærer ved flere norske skoler i Alicante. På Nordic House underviser hun både i norsk for spanjoler og spansk for nordmenn (intervju med Siri Lund). I Kristiansund driver Frank Øyen det transnasjonale *Nordic House*. I 2016 ble Lund og Øyen engasjert av en norsk kommune til et såkalt språkbadprosjekt (*full immersion*) for syriske flyktninger som skulle lære norsk på 33 dager (NRK 1 Møre og Romsdal, 2016). Eksempelet viser at entreprenører satset i både spanske og norske markeder alt etter hvor utsiktene til lønnsomhet var størst. Siden det var vanskelig å drive egne bedrifter lønnsomt, flyttet også en del tilbake til Norge av økonomiske årsaker. Haugesundsartisten Gunnar Andersen, som kalte området *Costa Flesk*, flyttet i 2008 tilbake til Norge med familien, etter åtte år der med økonomiske utfordringer (Andersen 2012:123–124). Selv om enkelte kan ha tjent godt i perioder, var lønningene generelt lavere, arbeidstiden lenger og forholdene mer usikre i Alicante enn i det norske arbeidsmarkedet. Som tidligere nevnt var dessuten næringer som satset på de etniske markedene, forbundet med stor usikkerhet knyttet til sesongmessig variasjon. Særlig i desember og januar samt mai og juni var det lite å gjøre for entreprenørene i Alicante, siden pensjonistene ofte dro til Norge i april og barnefamiliene ikke kom før skoleslutt i juni.

Konklusjon

Dette kapitlet har handlet om dem som flyttet til Alicante og jobbet der i tiden fra 1965 til 2014. Det var kjøpekraften til de norske pensjonistene der som førte til arbeidsmigrasjon gjennom hele perioden. Gjennomgående har arbeidende

nordmenn i Alicante jobbet med turisme, helse og eiendomsnæring. En viktig grunn til at det utviklet seg et eget marked rundt Benidorm innen helsetjenester, var at sesongmigrantene var villige til å betale mer for helsetjenester tilbudt av nordmenn. Det førte til at det utviklet seg et norskspråklig marked for helsetjenester. De fleste helsearbeiderne kom i den tredje perioden, etter at antallet nordmenn i området igjen økte. Da var det mange potensielle kunder, og strukturelt enkelt å flytte til Spania for å utøve helseyrker.

Det var vanskelig å skaffe seg et levebrød i Alicante. Flere av mine informanter har byttet jobber flere ganger, og kaller arbeidslivet der «litt Texas» og «Amerika». Løsningen for mange var mangesysleri, som både var og er typisk i området. Nordmenn har vært ansatt i spanske bedrifter, særlig innenfor ulike typer av salg, bank, forsikring, helse og omsorg. Provisjon var utbredt, særlig de første tiårene. De fleste som jobbet, hadde flere engasjement samtidig eller fordelt utover året, siden mange jobber bestod av midlertidige engasjementer. Informantene mine hadde forskjellig bakgrunn fra Norge, men i Alicante var det vanlig å selge boliger og/eller undervise nordmenn i spansk. I perioder med norsk lavkonjunktur solgte eiendomsaktørene andre produkter. En utfordring for arbeidsmigrantene var mangel på nettverk. Det som da gjenstod, for nordmenn som ikke fikk jobb, var å danne egne enkeltmannsforetak. De nordiskspråklige som kunne spansk, hadde fordeler i arbeidsmarkedet, på samme måte som de spanskspråklige som behersket nordisk, også hadde det. For norskspråklige var det mulig å finne arbeid i områder i Alicante der det bodde mange nordmenn, også under og etter finanskrisen.

Noen nordmenn skapte arbeidsplasser for andre enn norske migranter. Det handlet særlig om helseinstitusjoner og enkelte bedrifter som båtfabrikken Dracomar. Den norske velferdsstaten skapte også arbeidsplasser gjennom overføringer innen eldreomsorg, sosialt arbeid og utdanning. Disse stillingene ble oftest besatt av norskspråklige prester, sosialarbeidere, sykepleiere og lærere. Det var derfor fremdeles slik i 2014 at den norske velferdsstaten var en nøkkelbedrift i Alfaz del Pi (Bergundhaugen 2007: 171).

En nødvendig forutsetning for at flere grupper nordmenn kunne bo i Alicante, var eksporterbare trygder og pensjoner innenfor et integrert Europa (Sejersted 2012, Brochmann 2011). Europeisering forenklet flytting til Spania etter 1994 da Norge ble medlem av EØS. Dette var særlig merkbart for helsepersonell, som fikk autorisasjon i Spania. Både oppholds- og arbeidstillatelse ble dessuten forenklet for alle fra et annet EU/EØS-land som ville bo og arbeide i Spania.

Mengden av arbeidsmigrasjon fra Norge til Alicante har variert fra 1965 til 2014, i henhold til både spanske, norske og globale konjunkturer. Det var hard konkurranse om å lykkes med helsebedrifter i Alicante. Over tid har det blitt færre turistrelaterte jobber og mer helserelaterte og eiendomsrelaterte jobber blant nordmenn i Alicante.

Flere tusen nordmenn arbeidet i en rekke yrker i Alicante i undersøkelsesperioden. Ved å føre fenomenet tilbake til 1965 og inndele utviklingen kronologisk i tre perioder har jeg forklart et mangfold av etniske markeder og dessuten synliggjort en utvikling over tid. Selv om majoriteten av nordmenn i Spania har vært pensjonister, har samtidig yngre norske migranter tilbudt varer og tjenester til en norskspråklig kundekrets. I tillegg til ordinært lønnsarbeid og egne bedrifter var også en del pensjonister økonomisk aktive i frivillig eller uformelt arbeid, som regel rettet mot de norske miljøene.

Litteratur og kilder

- «Annerledes ferie for eldre», i *Spaniaposten*, 10.04.2008.
- «Diakonhjelp til norske turister i Spania», i *Aftenposten*, 06.12.1973.
- «Som et nytt menneske etter opphold i Syden», i *Aftenposten*, 09.06.1966.
- Aandstad, R. (2007). «Fra ferie til hverdag: norske barnefamilier i Alfaz del Pi», Oslo: UiO, masteroppgave.
- Andersen, G. (2012). *Ein knalltøffe Haugesundar*, Skjold: G.A. Solli.
- Aubert, W. (1969). *Det skjulte samfunn*, rev. utg. Oslo: Pax.
- Bergundhaugen, K. (2007). «Ta det litt tranquilo. En studie av liminalitet, ferierom og den norske velferdsstaten i Alfaz del Pi», Oslo: UiO, masteroppgave.
- Bjørklund, S. (2006). «Vinterfugl i sommerland, om nordmenns levemåte i et lokalsamfunn på Gran Canaria», Bergen: UiB, masteroppgave.
- Blindheim, I.L. (2009). «Jeg er ikkje guiri, jeg bor her: utfordret identitet, nordmenn på Costa del Sol», Oslo: UiO, masteroppgave.
- Brochmann, G. (2011). *Velferd og migrasjon: den norske modellens framtid*, Nou 2011:7, Oslo: Statens forvaltningstjeneste.
- Cardozo, A.E. Laksfoss (under arbeid). «Mer enn sol og varme. Transnasjonale norske migranter i Alicante 1965-2014», Stavanger: UiS, ph.d.-avhandling.
- Danielsen, K. mfl. (2004). «Transnasjonale og nasjonale eldrelev. En studie av stedets og hjemmets betydning i eldre år», i Øivind Fuglerud (red.), *Andre bilder av «de andre»*. *Transnasjonale liv i Norge*. Oslo: Pax.
- Faist, T. mfl. (2013). *Transnational Migration*, Cambridge: Polity.
- Fernandez Fúster, L. (1991). *Historia general del turismo de masas*, Madrid: Alianza Editorial.

- Foss, L. (2002). «Ingen vei tilbake? En studie i hverdagsvirkelighet og identitet blant norske pensjonister i Marbella, Costa del Sol», Oslo: UiO, hovedoppgave.
- Fragell, K. (1995) «'Otium cum dignitate': livsførsel og ærbarhet blant norske alderspensjonister i Alfaz del Pi», Oslo: UiO, hovedoppgave.
- Glick Schiller, N. mfl. (1992): «Transnationalism: A New Analytic Framework for Understanding Migration», i *Annals of the New York Academy of Sciences*, 645: 1–24, 1992.
- Grytten, O. Honningdal og Hunnes, A. (2016). *Krakk og kriser i historisk perspektiv*, Oslo: Cappelen Damm Akademisk.
- Johannson, V.H. «Maurernes konge er nordmann!», i *Aftenposten*, 26.06.1965.
- Helset, A. mfl. (2004). «Norske pensjonister og norske kommuner i Spania», Oslo: Nova.
- Husbanken (2005). «Lån til boliger i utlandet». HB 7.B.32 lest på <<http://biblioteket.husbanken.no/arkiv/dok/1363/brosjyren.pdf>> 01.09.2017.
- Henriksen, K.T. (2008). «Hva er norsk i Spania? En kvalitativ undersøkelse av norsk identitetsforhandling i Alfaz del Pi», Bergen, UiB, masteroppgave.
- Horrocks, D. «Vikings on the Costa Blanca», i *Costa Blanca News*, 06.11.1984.
- Instituto Nacional de Estadística (1965-2015) «INEbase: Demografía y población» <<http://ine.es>>
- Kristensen, M.H. (2005). «Et lite stykke Norge i Spania: en studie av alderdom som sosiokulturell konstruksjon blant nordmenn i L'Alfàs del Pi i Spania», Oslo: UiO, masteroppgave.
- Kvaale, R. «Den 'lykkelige gaten' i Alfaz del Pi», i *A-magasinet*, 08.06.1968.
- «Ley Orgánica 5/1982 de 1 de julio, de Estatuto de Autonomía de la Comunitat Valenciana» *BOE* nr. 164, 10.07.1982 <<https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-1982-17235>> 17. 08.2013.
- Lund, S. «Mia slanker bort fett – metervis», i *Skandinavisk Journal* 22.01.1990.
- Longino, C.F jr. mfl. (1991): «On the nesting of Snowbirds: A Question about Seasonal and Permanent Migrants», i *Journal of Applied Gerontology*, 10, 2: 157–168, 1991.
- Løbach, C. (2007). «Hvite vegger, blanke ark: norske hjem i spanske hus», Oslo: UiO, masteroppgave.
- Martinsen, J.T. (2007). «Til Spania for å finne det gode liv. Norske pensjonisters forsøk på å skape et meningsfylt liv i nye omgivelser», Tromsø: UiT, masteroppgave.
- Mazón, T. og Huete, R. (2005). «Turismo residencial en el litoral alicantino: Los casos de Denia, Altea, Benidorm, Santa Pola y Torrevieja», i T. Mazón og J. Aledo (2005), *Turismo residencial y cambio social. Nuevas perspectivas teóricas y empíricas*. Alicante: CAM, Obras Sociales, FRAX og Universidad de Alicante.
- Myklebost, H. (1989): «Migration of Elderly Norwegians», i *Norsk Geografisk Tidsskrift* 43, 1989.
- NRK1 (2016) Møre og Romsdal, «Slik får de lære alt om oss på 33 dager», 20.09.2016. Lest <<https://tv.nrk.no/serie/distriktsnyheter-moere-og-romsdal/DKMR98092016/20-09-2016#t=22s>> 18.05.2017.
- NRK1 (2004) Brennpunkt, «Skal vi hjem snart, mamma?» 24.02.2004

- Sejersted, F. (2012). *Utenfor og innenfor. Norges avtaler med EU*, Nou 2012:2, Oslo: Departementenes servicesenter.
- Strøm, B. (1998). «Den lange ferieturen: om norsk langtidsturisme på Costa Blanca», Oslo: UiO, masteroppgave.
- Tusell, J. (2007). «Desarrollo económico, apertura y tardofranquismo (1966-1975)», i John Lynch (red.), *Historia de España: Época contemporánea 1808-2004*, Barcelona: Crítica.
- Vartdal, I. (2007). «Et lukket paradis? En studie av hverdagen til norske ungdommer i Spania», Oslo: UiO, masteroppgave.
- Westbye, L.V. (2005). «Drømmen om det gode liv: en antropologisk tilnærming til en gruppe norske barnefamilier bosatt i Spania», Bergen: UiB, masteroppgave.

Intervjuer

- Svein Carlo Bjerke, Benidorm, 14.11.2014
- María Pilar de la Cuesta Morán, Alfaz del Pi, 17.06.2013
- Signe Delso, Alfaz del Pi, 29.05.2013
- Francisco Fraga, Alfaz del Pi, 21.06.2013
- Jens K Grüner-Hegge, La Nucía, 05.03 og 04.06.2013
- Nazaneen Heydar, Alfaz del Pi, 13.11.2014.
- Merete Ihlen, Alfaz del Pi, 12.11.2014
- Karl Johan Lien Warpe, Alfaz del Pi, 20.06.2013
- Siri Lund, Alfaz del Pi, 25.06.2013
- Francisco Malonda, Oliva, 07.07.2014
- Jan Arild Nilsen, Benidorm, 04.03.2013
- Pablo Sbertoli, Villajoyosa, 15.04.2013
- Erik Svanberg, Alfaz del Pi, 08.07.2013
- Teresa Zuriaga Hundseth, Alfaz del Pi, 12.11.2014